

ЧУВАКОВА Г. М.

Національний університет «Одеська юридична академія»

доцент кафедри загальнотеоретичної юриспруденції,

кандидат юридичних наук, доцент

АНОМАЛІЇ В ПРАВОВІЙ СПАДЩИНІ: ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ

Аномалії права - це відхилення в змісті права, необхідних зв'язках його елементів і формах, які носять для права, як цілеспрямованої предметної діяльності, випадковий і довільний характер, оскільки їх існування не відповідає об'єктивній логіці права, не впливає із закономірних проявів сутнісної основи права. Загальна природа аномалій права полягає саме в тому, що вони існують в праві, але не є способом існування його сутності. З точки

зору сутності права, його необхідного змісту, закономірностей і форм, вони не істотні, хоча реально існують і складають одну із сторін буття права¹.

До аномалій права, якими вважаються відхилення від загальної закономірності, від нормального формування і розвитку суспільних відносин, зумовленим різними факторами об'єктивного і суб'єктивного порядку², відносяться, передусім, аномалії правової поведінки, серед яких можна виокремити зловживання правом.

У правовій доктрині існує достатньо велика кількість думок стосовно сутності, характерних ознак й інших аспектів розуміння зловживання правом. За слушним зауваженням А. Наумова, варто констатувати, що до цього часу спільного концептуального підходу до розуміння сутності цього явища так і не склалося, а ті думки й позиції, що мають місце з цього питання

¹ Петров А.В. Аномалії права: поняття и природа // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского, 2015, № 1, с. 170–180

² Общая теория государства и права: Академический курс: В 3 т./ отв. Ред. М.Н.Марченко. – М.: Зерцало. – М. – 2001. – С. 528.

на даний момент, у своїй сукупності «являють собою досить строкату й суперечливу картину»³.

Наявність у законодавстві великого масиву диспозитивних норм, що надають суб'єктові повну свободу вибору способів реалізації суб'єктивного права, від початку створює передумови для зловживань. Крім того, нерідко сам зміст об'єктивного права дозволяє використовувати суб'єктивні права і повноваження на шкоду суспільним відносинам, установлюючи для деяких суб'єктів різного роду «юридичні привілеї». Мова в даному випадку йде про тих осіб, яким законодавство надало особливий правовий статус для здійснення покладених на них функцій; до них належать: депутати, дипломатичні працівники, співробітники правоохоронних органів, судді та ін.

До того ж недоліки діючого законодавства, його прогалини і суперечності нерідко визначають можливість зловживань. В основному це стосується тих випадків, коли суб'єктивному праву кореспондується юридичний обов'язок, за невиконання якого не передбачена юридична відповідальність. У таких ситуаціях суб'єктивне право є нічим не обмеженою мірою свободи і може використовуватися на шкоду. До сказаного треба додати, що своєрідність деяких зловживань правом полягає у тому, що вони вважаються легальними тільки в силу існування прогалин законодавства. При цьому останні не є правопорушеннями не тому, що відсутня ознака протиправності (вона наявна, коли суб'єкт не дотримується правової заборони), а в силу відсутності такої ознаки, як караність.

Як слушно зауважує Д. Бакаєв, чим ширші межі довільного розсуду, надані правовою нормою, тим вірогідніша можливість зловживання правом⁴. Недосконалість діючого законодавства в ряді випадків дає можливість цілком законно зловживати правом та визначати його видом аномалій права.

³ Наумов А. Е. Злоупотребление правом : теоретико-правовой аспект : автореф. дисс.т ... канд. юрид. наук. Специальность 12.00.01 – теория и история права и государства ; история учений о праве и государстве / Москва. 2010. 25 с

⁴ Бакаєв Д. Зловживання правом як форма реалізації розсуду в праві / Д. Бакаєв // Публічне право. – 2013. – № 2 (10). – С. 299.

Крім того, у юридичній літературі серед головних причин виникнення можливості зловживання правом називаються: завуальованість зловживань правом через їх прихованість, замаскованість, що породжує в суб'єкта відчуття безкарності, уседозволеності та викликає спокусу скористатися його результатами на свою користь, що призводить до конкретних правопорушень; наявність колізій і прогалин у чинному законодавстві, що створює благодатний ґрунт для зловживань правом і переростання їх у конкретні правопорушення; відсутність у нормативно-правових актах (особливо в підзаконних) прямої заборони зловживання правом і юридичної відповідальності за неналежне виконання службових обов'язків; низький рівень соціального захисту та проживання осіб на межі (або за межею) бідності більшості населення держави, що спонукає їх до пошуку інших шляхів (у тому числі незаконних) для поліпшення свого матеріального становища⁵.

Історично склалися кілька визначень зловживання правом:

- зловживання правом є така форма здійснення права всупереч його призначенню, за допомогою якої суб'єкт заподіює шкоду іншим учасникам суспільних відносин;

- зловживання правом вважається саме поняттям шикани (від німецького слова «Schikane», яке перекладається як «знущання, каверза, причіпка» - це особливий вид зловживання правом, що здійснюється з прямим наміром та єдиною метою завдати шкоди інтересам третіх осіб);

- зловживання правом розуміється як дії суб'єктів цивільних правовідносин, що здійснюється в рамках наданих їм прав, але з порушенням їх меж. При цьому спосіб здійснення зловживання — конкретна недозволена форма поведінки правомочної особи в рамках дозволеного їй законом загального типу поведінки;

⁵ Ганьба О. Зловживання правом: аналіз наукових поглядів та авторське трактування окремих проблем // Visegrad Journal on Human Rights. 2016. №1/2. С.95-99

- поняттям «зловживання правом» повинні охоплюватися такі, незалежно від способу здійснення, випадки реалізації закладених у нормативному матеріалі можливостей, від яких страждає юридично визнана свобода інших осіб⁶;

- зловживання правом розглядається як межева категорія (між правомірною і неправомірною поведінкою), що характеризується наявністю у суб'єкта суб'єктивних прав, які реалізуються ним в протиріччі з цілями і призначенням права, супроводжувана заподіянням шкоди, а також охоронюваним і не охоронюваним законом суспільним інтересам⁷;

- зловживання правом є правомірним актом людської поведінки, що проявляється в реалізації норм об'єктивного права в протиріччі з їх призначенням і з метою задоволення особистих інтересів суб'єктів права, в результаті чого заподіюється шкода іншим особам, суспільству або державі⁸;

- не будучи ні правопорушенням, ні правомірною поведінкою, зловживання правом є юридично допустимими діями суб'єкта щодо здійснення свого права в межах належного йому суб'єктивного права, що порушує межі здійснення суб'єктивного права або не порушує дані межі, але є соціально шкідливим і суспільно засуджуваним і таким, що заподіює шкоду правам, свободам та інтересам інших учасників суспільних відносин. При цьому досліджуване явище може носити як протиправний, так і правомірний характер⁹.

- зловживання правом є межовою поведінкою, оскільки знаходиться на межі між правомірною та протиправною поведінкою. Вона не є вже

⁶ Зайцева С. Г. Злоупотребление правом как правовая категория : Вопросы теории и практики : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук по специальности 12.00.01. – теория и история права и государства; история правовых учений // Коломна, 2003. 21 с.

⁷ Фролова Н. Ю. Правомерное и неправомерное поведение как парные юридические категории (общетеоретический аспект) : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук по специальности 12.00.01. – теория и история права и государства; история учений о праве и государстве // Белгородский университет потребительской кооперации. Казань 2010. 21 с.

⁸ Наумов А. Е. Злоупотребление правом : теоретико-правовой аспект : автореф. дисс.т ... канд. юрид. наук. Специальность 12.00.01 – теория и история права и государства ; история учений о праве и государстве / Москва. 2010. 25 с

⁹ Дурново Н. А. Злоупотребление правом как особый вид правового поведения : теоретико-правовой анализ : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Специальность 12.00.01 - Теория и история права и государства; история правовых учений // Нижний Новгород . 2006. 22 с.

правомірною, оскільки не приносить користі особі, суспільству чи державі, а значить не є суспільно корисною, проте вона ще не є правопорушенням, тому що при зловживанні правом відсутнє пряме порушення норм об'єктивного права;¹⁰

- «зловживання правом – це така протиправна поведінка, у процесі та в результаті якої суб'єкт права, маючи на меті заподіяти шкоду іншим суб'єктам або свідомо припускаючи її настання, формально здійснює певне суб'єктивне юридичне право, зміст якого має відносно визначений характер і тому може бути витлумачений неоднозначно»¹¹;

- зловживання правом має місце тільки тоді, коли правомочний суб'єкт, діючи у межах належного йому суб'єктивного права, у рамках тих можливостей, що становлять зміст даного права, використовує такі форми його реалізації, що виходять за встановлені законом межі здійснення права.

Різні доктрини у розумінні феномену зловживання правом приводять до різних тлумачень сутності та класифікації ознак цього правового явища. Для виявлення і оцінки діянь на предмет кваліфікації ознак зловживання правом, використовуються як природно-правові критерії, до яких вона відносить такі поняття, як: «добросовісність», «справедливість», «розумність», тощо; так і позитивістські критерії, що поєднані із «суб'єктивістською» концепцією, та акцентують увагу на оцінці суб'єктивної або об'єктивної сторони відповідної поведінки, визначенні мотиву, вини діяння та об'єму спричиненої шкоди; а також, критерії, щодо сприйняття зловживання правом, як особливого типу правової поведінки – поза правомірною поведінкою та правопорушенням.

Поєднання таких парадоксальних та суперечних підходів до аналізу є виправданим, оскільки, зокрема, використання критерію правової справедливості для виявлення у соціальних явищах зловживань правом та

¹⁰ Ганьба О. Зловживання правом: аналіз наукових поглядів та авторське трактування окремих проблем // *Visegrad Journal on Human Rights*. 2016. №1/2. С.95-99

¹¹ Полянський Т. Т. Зловживання правом: загальнотеоретична характеристика : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Спеціальність: 12.00.01 – теорія та історія держави та права; історія політичних і правових вчень. – Львів, 2011. 23 с. (С. 11).

подальшого застосування юридичної відповідальності за їх вчинення є необхідним¹².

¹² Мілетич О.О. Колізія зловживання правом та правової поведінки. Феномен використання форми закону всупереч його духу та змісту //Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки. Випуск 2. 2013. С.14-17